

Votum důvěry? O cílech a funkcích literární historie



Żaneta Nalewajk

Institut Literatury Polskiej, Uniwersytet Warszawski
zaneta_nalewajk@o2.pl

RÉSUMÉ

The Vote of Confidence? On the Aims and the Functions of the History of Literature

The article looks at the history of literature in contemporary times as an auto-reflexive discipline, capable of redefining its assumptions and of recovering from a crisis. The article aims to identify the causes and consequences of the crisis as well as to describe their specific character in the Polish context. The models of literary history are varied, because they are historical, which has been shown on the example of the differing methods of literary synthesis in the course of time. The article also proposes a procedure of literary analysis devoid of a historical reflection and describes its outcome.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Literární historie; Polsko; modely; polemiky; krize; syntézy / history of literature; Poland; models; polemics; crisis; synthesis.

MNOHONÁSOBNÁ KRIZE

Poslední diskuse o krizi literární vědy, které se týkaly mimo jiné stavu literární historie, můžeme jen stěží považovat za úplné *novum* v dějinách této disciplíny. Není třeba chodit nijak daleko pro doklad toho, že se o literární krizi mluvilo a přemýšlelo již mnohem dříve. Zmiňoval se o tom v šedesátých letech 20. století Julian Krzyżanowski, který připomínal, že otázky: „[E]xistuje literární věda? Je to, co na univerzitách přednášejí profesori literární historie, vskutku věda? Mají rozličné výzkumné práce, jejichž předmětem je literatura, opravdu vědecký ráz?“ (1966, s. 13) byly jak zdrojem, tak projevem krize, o níž se ve druhé dekádě meziválečného období mnoho psalo. Autor vylíčil důsledky krizové atmosféry a vyjádřil přesvědčení, že chaos, který se s ní pojil, se stal pro literární vědu zdrojem mnohých škod, zatímco užitek z něj se ukázal poměrně nepatrný. Ke třem zásadním újmám, na které poukázal Krzyżanowski, patřily: sklon k „jalovému a prázdnému verbalismu“ (tamtéž, s. 25), ztráta zájmu mladých literárních vědců o disciplínu v důsledku přesvědčení, že není záhodno věnovat se vědě, jejíž status je pohybný, předmět neurčitý a metody používané k jeho poznání se ukazují neméně diskutabilní. Třetí potíž se pojila se zhoršením



kvality bádání. Autor knihy *Nauka o literaturze* zastával názor, že se krize stala pro badatele záminkou pro ospravedlnění vlastní lenosti. Krzyżanowski shrnul tento jev následujícími slovy: „Staré metody se přežily a nové ještě nikdo pořádně nenavrhl — toto je argument, který předkládají jako odpověď na otázku, proč zahálejí“ (tamtéž).

Autor dějin polské literatury (*Dzieje literatury polskiej, od początków do czasów najnowszych*) si všiml také pozitivních důsledků krizových diskusí. Počítal k nim „přenesení těžiště z periferních, okrajových otázek k otázkám centrálním, tedy na samotná literární díla a jejich uměleckou problematiku“ (tamtéž), a také snahu o zpřesnění termínu „literární věda“ či rozlišení „1) historického, 2) systematického a 3) teoretického zkoumání podstaty literárních jevů“ v jejím rámci (tamtéž, s. 26). Předmětem bádání prvního typu byly, podle Krzyżanowského, chronologicky uspořádané literární jevy a okolnosti jejich vzniku, recepce a nakonec zániku, a také vztahy a souvislosti mezi nimi. Za třídící kritérium byl považován jazyk, v němž byla daná literární díla napsána — právě ten je východiskem k seskupování do tříd, jakými jsou literatura polská, italská, řecká apod. V mnohonárodnostních zemích bylo kritérium jazyka nahrazováno kritériem státnosti, které v současnosti ustupuje jinému, totiž identitě, jak ji pociťuje sám autor literárního textu, bez ohledu na jazyk, v němž tvoří.

Nechme prozatím stranou velice problematické otázky „pojímání krize jako geneze této krize“ a oprávněnosti výroků na téma lenosti badatelů (zdá se, že si díky svému rozsáhlému literárněvědnému dílu s jeho nepopíratelným významem mohl autor knihy *Dzieje literatury polskiej, od początków do czasów najnowszych* dovolit přímé vyjádření tohoto názoru). Je však nutno si uvědomit, že literárněhistorické zkoumání orientované na vytváření průřezových obrazů literárních dějin patří (vedle vědeckých editorských prací) snad k časově nejnáročnějším činnostem na poli literární vědy. Aby bylo vedeno skutečně kompetentně, musí dotyčný badatel neustále studovat a ověřovat velký počet zdrojů, neúnavně číst, prohlubovat a rekonstruovat rozmanité — nejen literární — kontexty.

Když se na danou věc podíváme z tohoto úhlu, jsme nuceni konstatovat, že dokonce ani často opakovaná námitka, že výsledky literárněhistorického bádání mají své mezery a četná zjednodušení, nediskredituje námahy autorů dnes nemódních syntéz a nemění nic na tom, že formulace literárněhistorického zobecnění je nerosvratelně namáhavější a vyžaduje rozsáhlejší znalosti a větší kompetence než formulace jeho kritiky, pokud kritiku nedoprovází konkurenční vize minulosti. Slovem „konkurenční“ míním takové uchopení dějin, jehož autor nejen vysvětlí problémy vymezené jeho předchůdcem, nýbrž také dodatečně vyloží to, co je v rozporu s obecně přijímanou optikou anebo co kritizovaná koncepce opomíjí. Ani obvinění z anachronismu neumenšují pracovní úsilí vynaložené literárním historikem na poctivě vedený výzkum. Tyto argumenty je však záhodno brát vážně v situaci, kdy uplatnění metodologických inovací v praxi zajistí vyšší efektivitu v práci s literárními zdroji, která následně přispěje k lepšímu poznání a porozumění minulosti a zaručí větší účinnost v procesu uspořádávání a předávání informací. V tomto smyslu by metodologická úvaha nad dějinami literatury měla usilovat pouze o takové inovace, jejichž uplatnění bude mít nikoliv jednorázový, nýbrž opakovatelný charakter a smysl — možnost opětovného uplatnění metody v bádání o literárních textech je jedním z nejdůležitějších faktorů, které rozhodují o její efektivitě. V dějinách literatury je zapotřebí metodologické změny, která ale nemůže představovat hodnotu *per*



se. Změna chápaná jako krizogenní stav není sama o sobě ani dobrá, ani špatná. Hodnocení mohou být podrobeny pouze metodologické způsoby vypořádávání se s touto situací čili překonávání krize, která je jednou předzvěstí úpadku, jindy se zase stává nesmírně silným impulzem vývoje.

Problematika změny je od počátků literární historie až do dneška polskými badateli bedlivě sledována, o čemž svědčí četná vyjádření o stavu a předmětu zkoumání zmíněného oboru (srov. Chlebowski [1844]/1960, s. 62, Kleiner 1913, s. 456–457, Krzyżanowski 1966, Wyka 1969, Janion 1974, Markiewicz 1986, Burek [1979]/1989, Walas 1993, Bolecki 1999, Balcerzan 2005, Kostkiewiczowa 2005, Walas 2005, Bolecki 2005, Ulicka 2007). Na tomto základě je možno se domnívat, že krizové myšlení představuje svědectví neustálého zamýšlení se nad stavem a specifícností literárněhistorického bádání, způsobem jeho vedení či perspektivami, omezeními a běžnou praxí badatelů v tomto oboru. Díky tomu se literární historie jeví jako schopna sebereflexe.

SOUČASNÁ KRIZE A JEJÍ SPECIFIKA

Přestože se obecné úvahy o krizové situaci vyznačují opakovatelností, doba, okolnosti, příčiny a důsledky výskytu krizové myšlenky rozhodují o specifícnosti krize. Zdroje současného krizového chaosu by mohly být námětem pro celou knihu, a proto se zmíním pouze o několika jeho faktorech.

Dnes je nesporné, že jedním ze zdrojů krize byla recepce poststrukturalismu, který zpochybnil základní kategorie literárněhistorického popisu. Stačí jen připomenout protesty Rolanda Barthesa proti tvorbě literárněvědných modelů, které s sebou nesou nebezpečí přehlížení individuálního smyslu literárního textu, a také jeho tezi, podle níž se interpretující čtenář jeví jako spolutvůrce, nebo dokonce tvůrce konečného smyslu díla, zatímco vědecká činnost, pokud má mít ještě smysl, by se měla stát literaturou a literární vědec spisovatelem. Uskutečnění Barthesova postulu by vedlo k anihilaci dané disciplíny. V takovém pojetí — a to i přes to, že literární text aktu četby předchází — je tíha krystalizování významu textu přenesena na jeho recipienta, jehož četba není ničím omezená. Proto se naskytá otázka, proč vlastně vynakládat úsilí a zkoumat literární text — předmět popisu přece z tohoto úhlu pohledu neexistuje objektivním způsobem a objektivizovat se nemohou ani deskriptivní kategorie. Vezmeme-li Barthesovy názory za bernou minci, můžeme klasické vědecké postupy označit za nepřilíš povedenou náhražku literatury — za strnulá schémata, která nedosahují jejího espritu a krásy vyjádření.

Avšak když Barthes formuloval své návrhy, opomenul zásadní rozdíl mezi texty literárními a texty literárněvědnými, totiž otázku jejich předmětu, kterým je v případě literární historie literatura minulých dob viděná v domácím kontextu, což do značné míry zakládá specifícnost poznávacích postupů dostupných badatelům, omezuje a zpřesňuje jejich repertoár, formuje jiné cíle a také rozhoduje o „primárnosti objektu vůči subjektu“¹ — děje se tak přesto, že jak literární, tak literárněvědná praxe se uskutečňuje v jazyce a občas se — ve své diskurzivní podobě — začínají jevit jako navzájem totožné.

1 K tomuto tématu srov. mj. Ulicka 2007 či Bolecki 2005, s. 11–21.



Připomeňme si na tomto místě také Barthesovu koncepci vyhláující „smrt autora“ (Barthes [1967]/1999, resp. 2006). Autor tohoto prohlášení od něj dal částečně ruce pryč již tři roky po jeho formulaci ([1971]/1996, s. 10), avšak radikální interpretace tvrzení obsažených ve zmíněném textu mohla v důsledku například oslabit vědecký status biografických výzkumů a omezit reflexi metod v nich uplatňovaných. Měla rovněž dopad na hodnocení otázek fundamentálních pro textologické práce, jakými jsou určování autorství anonymně publikovaných literárních textů nebo jejich překladů. Takové postupy, které samy o sobě vyžadují obrovské lingvistické dovednosti, se v běžném povědomí nejen přestaly jevit jako nezbytné, nýbrž zdály se být už prostě zbytečné.

Vnímání statutu literární historie ovlivnily rovněž teze Jacquesa Derridy, protože následkem jejich recepcce bylo rozšíření přesvědčení, že každý text (včetně literárněvědných, což je pravda) se může stát předmětem interpretace, přičemž všechny interpretace jsou rovnocenné a nelze z nich jednu upřednostnit (srov. např. Derrida [1967]/1986, resp. 1993). V důsledku nemůže žádný z jazyků popisu aspirovat na funkci metajazyka (vezmeme-li tento postřeh doslova, bude se vztahovat i na výroky samotných poststrukturalistů). Nelze však souhlasit s tvrzením o rovnocennosti deskriptivních postupů — stěží můžeme přece považovat za rovnocenné interpretace — použijme tento pojem — předložené dvěma autory, z nichž jeden se pomocí nástrojů poetiky snaží dobrat smyslu básně bez minimálního ohledu na kontext, tedy například na bohatou tvorbu básníka, zatímco druhý po provedení filologicko-historického výzkumu tvoří literárněhistorickou syntézu poezie, prózy a dramatu vzniklých třeba v meziválečném období. Literárněvědné úsilí badatelů v těchto názorných příkladech je navzájem nesrovnatelné co do rozsahu a záběru četby, jejího cíle a funkcí. Dokonce ani v případě, že budeme k popisu těchto badatelských aktivit používat pojem interpretace, je nemůžeme považovat za rovnocenné. Rovněž v situaci, kdy se první ze způsobů čtení ukáže přesný a správný, nebude moci sám o sobě aspirovat na status kategorie literárněhistorického popisu — zůstane tím, čím byl ve výchozím bodě — imanentní analýzou a interpretací textu, jejímž skrytým kontextem se stanou (převážně soudobá) schémata literárního uvažování, s nimiž se interpret (více nebo méně vědomě) vnitřně ztotožňuje.

Druhým impulzem pro uvažování o krizi se staly politické, společenské a světonázorové změny, které probíhaly v Polsku po roce 1989 a pomáhaly zesilovat tendenci k redefinování nedávné minulosti. V tomto posledním ohledu se účastníkům dění, které se právě stávalo minulostí, nepodařilo dosáhnout konsenzu — brzy se ukázalo, že dokonce i příběh z relativně nedávné doby má mnoho samozvaných zmocněnců, a děje se tak i v případě, kdy část hlasů je slyšitelnější než ostatní. Nedostatek chybějící kolektivní narace na téma poválečné minulosti i stále živý resentment našly svůj odraz v literatuře, která je buď uchovávala, anebo podrobovala kritice. V důsledku toho musela samotná literatura jako předmět bádání působit problémy literárním historikům, kteří se ocitli v nezávaditelné situaci. Na jednu stranu — nejen objekt výzkumů, nýbrž také jeho kontexty se ukázaly labilní: význam historického kontextu byl diskutabilní a diskutovaný — probíhaly spory o pravdu a začala také přestavba nejbližšího literárněhistorického kontextu, která byla důsledkem potřeby lepšího poznání emigrační literatury a plnohodnotné literárněvědné reflexe děl zveřejňovaných dříve pouze v samizdatu. Zahájena byla také řada polemik na téma kánonu



a kritérií, podle kterých se do něho zařazují nové tituly a naopak vyřazují texty, které se v něm dříve nacházely z ideologických důvodů. (Diskutabilní záležitostí zůstává otázka, nakolik bylo toto gesto vyřazení nutné — zmíněná díla, čtena spolu s komentářem editora, by přece mohla představovat doklad doby, svědectví ideologického zásahu do textu s uměleckými, literárněkritickými či vědeckými ambicemi.) Dokonce i funkce zmíněného literárního kánonu se začaly jevit jako problematické, o čemž na sklonku devadesátých let 20. století přesvědčivě psal Jerzy Jarzębski. Připomeňme tedy: kánon mohl být přece chápán jako knihovna veleděl, které představují základ „bašty kultury“. Mezi členy daného společenství se samozřejmě slušelo vědět o existenci těchto děl, avšak nebylo nutné je mít nijak zvlášť nastudovaná, protože jejich podrobnou znalostí měli disponovat k tomu určení odborníci — akademičtí pracovníci, porotci v soutěžích apod. Spolu s nástupem volného trhu se s kánonem čím dál častěji zacházelo jako se zbožím (literárněhistorické seznamy hodnotných knih se čím dál méně překrývaly s hodnocením populární literatury u čtenářů), a také — jak si všímá Jarzębski — se kánon stával „nástrojem sociopolitiky“ (Jarzębski 1997). Výrazné doklady toho je možno pozorovat nejen před rokem 1989, nýbrž i později (příkladem zde může být neúspěšný pokus o odstranění textů takových autorů, jako jsou Witold Gombrowicz, Franz Kafka či Fjodor Dostojevskij ze seznamu povinné školní četby a jejich nahrazení tvorbou Henryka Sienkiewicze a Karola Wojtyły).

V literárněkritických diskusích, kterých se aktivně účastnili literární historici, se hovořilo o kritériích uznání literárního díla za kanonické — objevovaly se návrhy, aby do seznamu veleděl byly přidány texty, které diagnostikují problémy v sociální komunikaci, anebo přijmout za míru kanoničnosti rozmanitost a schopnost působení na společnost. (Příznačné je, že pro autory těchto návrhů byla referenčním bodem převážně mimoliterární kritéria — v prvním případě by se kánon měl stát nástrojem diagnózy společenských postojů, zatímco ve druhém — kdybychom ho vzali vážně — by museli studenti literárněvědného umění hned po Bibli studovat *Mein Kampf*.) Relativně nejméně místa bylo v literárněkritických diskuzích o kánonu věnováno úvahám o historicky nahlížených estetických kritériích uvnitř literatury, což mohlo v důsledku nepřímo vést k oslabení společenské pozice literární historie, která buduje svou periodizaci nejen na základě mimoliterárních kritérií, nýbrž také, a možná především, na základě kritérií vnitřněliterárních — právě ve stylistické, žánrové a tematické podobě textu se projevuje literární změna. Podstatné se zdá také to, že po roce 1989 pozorované snahy o „změnu“, „redefinici“ či „přestavbu“ se překrývaly s hesly, která se ve své obecné formulaci výborně hodila k situaci, jako „neexistence jediné pravdy“, „krize velkých vyprávění“, „krize reprezentace“, „smrt subjektu“ či „koniec dějin“. Metaforické deskriptivní formulace však nebyly vyvozeny z výzkumu lokálního kontextu, což znamená, že se v jejich použití mohla ztratit specifika literárněhistorických proměn (srov. např. Bolecki 1999).

Na druhou stranu historici současné literatury — kromě toho, že zápasili s mnohohlasostí předmětu bádání a s jeho labilním historickým a literárněhistorickým kontextem (jež byly oba předmětem neustálých sporů) — museli čelit metodologické kritice vlastní práce. V polské recepci byly jejími významnými a diskutovanými impulzy mimo jiné koncepce narativistické a konstruktivistické, které silně rezonovaly společně s hlasy snad poslední etapy polského vyrovnávání se s marxistickým modelem literární historie. V této kritice se historie současné literatury začala jevit jako



náchylná k vlivu sociopolitických úmyslů a různých narativních strukturací. Ve druhém z případů — mám na mysli naratologickou recepci — se jí vytýkalo, že (jako pan Jourdin z Molièrovoy komedie *Měšťák šlechticem*) nevěděla, že mluví v próze.

Konstruktivistické a naratologické teorie, které formulovaly kritiku esencialisticky chápaného modelu historiografie, mohly paradoxně přispět k většímu povědomí o tom, jak velice důležité je psaní dějin z důvodů poznávacích a kulturních. Pro názornost — důsledkem topologické koncepce Haydena Whitea nemusí být pouze přesvědčení, že námaha historika, který se potýká se zdroji a usiluje o jejich všestranný popis, se musí již ve výchozím bodě ukázat marná, protože se historik setkává nikoliv s fakty, jejichž význam je jednou provždy ustálen, nýbrž s chaosem údajů, které získávají smysl pouze zapojením do narativní struktury metaforické, metonymické, synekdochické anebo ironické povahy. Podstatné je, že Whitem navržená teorie nemusí být nutně v rozporu s úsilím o zvýšení standardů vědecké poctivosti, protože na jednu stranu nabádá badatele k reflexi a sebereflexi ohledně pravidel konstruování historického diskurzu — poukazuje na potenciální zjednodušení, kterým podléhají příběhy o minulosti, a upozorňuje, že fakta jsou náchylná k manipulaci, na druhou stranu nabádá k úvahám o funkcích, které jednotlivé typy vyprávění — nejen literárního — plní v kultuře, a také nabízí konfrontaci s otázkou: proč bylo to které vyprávění o minulosti zkonstruováno.

HISTORICITA ŽÁNŘŮ LITERÁRNĚHISTORICKÉHO VYJÁDRĚNÍ

Mezi žánry, které jsou do jisté míry náchylné k fabulárnímu pojetí a odkazují na ideu celku, náleží, podle obecného přesvědčení, syntéza a monografie — byť druhá jmenovaná bývá o poznání méně rozsáhlá, neboť se týká pouze jednoho problému. Nejméně pak do této kategorie patří slovník, který předpokládá alinearň model četby, jež obvykle nepostupuje od prvního hesla k poslednímu. Pokud ale problematiku nahlédneme poněkud podrobněji, ukáže se, že metody výstavby syntézy se vyznačují značnou různorodostí.

Pro ilustraci uvedu dva příklady. Tím prvním bude bádání Juliana Krzyżanowského, který ve své reflexi historie literatury operoval kategorií proudu — jednotkou překračující hranice jednoho literárního období — a poukazoval na střídající se tendence proudů klasických a romantických v literatuře. Podle jeho přesvědčení měly antinomický charakter — nikoli pouze ve významu tematicko-stylisticko-žánrovém, ale také z hlediska světonázorového (srov. Krzyżanowski 1931, s. 150, resp. týž 1982, s. 291–292, 1966, s. 334–335, 1963, s. 6–7, též Śliwiński /ed./ 2001, s. 22–40). Periodické opakování těchto dvou sekvencí na pozadí měnícího se historického kontextu, který hrál dle Krzyżanowského determinující roli, rozhodovalo o podobě syntetických pojetí, navržených Krzyżanowským, přineslo dichotomickou koncepci vzájemně soupeřících proudů a (ačkoli ovlivnilo způsob jejich prezentace) nezanechalo žádný šrám na věčnosti výzkumu daných jevů — v Krzyżanowského díle nenajdeme žádný doklad o tom, že by se badatel v kterémkoli okamžiku cítil zproštěn od práce se zdroji, protože se mu podařilo pochopit nadeepochální mechanismus literárněhistorického dění.

Dalším příkladem je práce *Dwudziestolecie międzywojenne* (2017, *Meziválečné období* — pozn. překl.) Jerzyho Kwiatkowského, který hovořil o poezii, próze i dra-



matických dílech, jež vznikly během jmenovaného období, a poukazyval na to, že o stanovení diskutabilní cézury na rok 1918 rozhodla nejen kritéria mimoliterární, ale také vnitřněliterární. V případě prózy to byla změna dominanty zachytitelná na třech rovinách — tematické, stylistické a genealogické. Způsob předkládání informací v této knize dokazuje povědomí autora o tom, že literární historii prózy dvacetiletého období lze představit několika způsoby, uchopit ji z hlediska tématu, stylu, žánrové přeměny či vzniku nových institucí literárního života, tedy změny v samotné literatuře a jejím bezprostředním okolí, odehrávající se v historickém kontextu. Je příznačné, že autor knihy *Dwudziestolecie międzywojenne* neomezil svoji klasifikaci na jeden z uvedených determinantů (například tematický) a snažil se zachytit mnohorozměrnost jevů. Podobně tomu bylo v případě popisu vývojových směrů prózy — místo jednoduché, jednorozměrné taxonomie tu máme obraz protínajících se tendencí — veristických, experimentátorských a fantastických — s proudy představujícími pokračování realismu a expresionismu, překračujícími hranici pouze jednoho období. Autor se pokusil určit jejich vzájemné korelace a vnitřní dynamiku.

Dvouvládná, střídavá, dualistická koncepce Krzyżanowského a lineární vize Kwiatkowského, operující arbitrárně kategorií průlomu či změny dominanty, nejsou jediné dva modely rozhodující o možné podobě literárněhistorické syntézy. Záleží na tom, jaká vize události se před historikem objeví na základě výzkumu co nejobsáhlejšího literárního materiálu v jeho původním kontextu, ale také na tom, jaká apriorní vize rozhodne o výběru zdrojů již ve fázi jejich čtení. V obou případech má činnost historiků konstruktivní charakter, přičemž v tom prvním jde o utřídění, umožňující přibližné porozumění minulosti (nikoli nutně její podstatě) a její zachování v paměti, zatímco v případě druhém (jsou-li principy vědecké práce odvozeny z oblasti mimo literaturu) bude historikova činnost výsledkem nedbalosti, náchylnosti ke spekulacím a zjednodušením, zpochybňujícím kvalitu jeho poznávacích aspirací. Pokušení přijmout předem stanovenou vizi minulosti je velké — modely konstruování popisu přece poskytuje filozofie dějin: příběh o literárních jevech může ilustrovat osvíceneckou ideu kumulativního pokroku, představovat historii literatury jako výsledek působení principů determinujících vznik konkrétních děl nebo prezentovat ideu cyklu (populární již v antických dobách v koncepci „věčného návratu“, reaktivovanou později v odlišném kontextu mj. ve Nietzscheově filozofii). Jako příklad může posloužit pověstné postmoderní heslo „vše už tu bylo“ či nebyvalá popularita barthesovské fráze „literatura vyčerpanosti“. V důsledku může negace originality, projevující se vírou literárního vědce v opakovatelnost vzorců a spojená s nedostatkem zájmu o mechanismy jejich přetváření, vést k bagatelizaci kontextu a vynášení zdánlivě ahistorických soudů (tj. bez uvědomění si vlastní historičnosti) formulovaných z iluzorní perspektivy „věčného teď“. Poslední příklad ukazuje, že apriorní přijetí vize dějin má za následek vymizení historické reflexe.

Vzhledem k tomu, že literární žánry mají svoji historii, nic nebrání tomu, abychom hovořili o historii literárněvědných žánrů. Zdá se, že o dynamice jejich přeměn může rozhodovat jen důkladné studium pramenů — literární historik disponující inventářem jednotek literárněhistorického popisu bude přece dříve či později muset v důsledku práce s dokumenty čelit výzvě nalézt adekvátní formu vyjádření odpovídající specifičnosti literárních změn. V případě syntéz (k jejichž psaní se bohužel od-



hodlává stále méně badatelů), je možno již při čtení jejich obsahu (mívajícího většinou značnou informační hodnotu) vidět historickým kontextem vynucenou nejednotnost pravidel pro jejich konstruování. Vzhledem k tomuto kontextu se v díle Jerzyho Świącha *Literatura polska w latach II wojny światowej* kromě pro syntézy typických kapitol obsahujících rekonstrukci okolností, v nichž se formoval dobový literární život, či kapitol rozdělených na základě často užívaných kritérií — podle literárního druhu a literárního žánru — jež umožňují uspořádání prezentovaného materiálu, objevuje také kritérium prostorové — kniha se dělí na dvě části: *Literatura w kraju* a *Literatura poza krajem* (*Literatura uvnitř země* a *Literatura za hranicemi země* — pozn. překl.).

Ač se chápání syntézy jako žánru zakládajícího směřování k esenciálně chápanému celku, sestávajícího z uplynulých událostí v jejich základní podobě, jeví jako historický fenomén, vytváření historicky orientovaných ucelených pojetí nemusí nutně patřit minulosti. Možná by bylo užitečné vytvořit hypotetický, karikaturně přehnaný model literární vědy bez historie, abychom si uvědomili význam a funkci celistvých historických pojetí v kultuře.

BEZ HISTORIE – LITERÁRNÍ VĚDA À REBOURS

„Paměti zbavené“, ahistorické úvahy o literatuře, nezohledňující historii jazyka, v němž byly literární texty napsány, a rezignující na otázku kontinuity či různých změn témat, poetik, estetik, a konečně problematik a jejich vzájemných vlivů, by se brzy omezily na realizaci svých krátkodobých cílů: podbízení se vkusu vybraných autorů a/nebo literární veřejnosti a závislost názorů na konkrétní díla na zájmech různých skupin a mechanismech řídících současný literární život by nahrávalo budování autority literárních komentátorů ani ne tak na základě vědy, jako na základě persvaze a zvýšilo by náchylnost badatelů k rychle se měnícím trendům, což by je v důsledku připravilo o základní nezávislost úsudku. Vzhledem ke ztrátě vztažného bodu pro hodnocení by pak bylo prakticky nemožné vyjadřovat alespoň relativně směřodonné názory na nejnovější literární díla. Používání označení jako „originální“, „inovativní“, „průlomový“ či „epigonský“ by ztratilo smysl. Novátorem či epigonem lze být, což je zjevné, pouze ve vztahu k něčemu nebo k někomu. Užití těchto termínů zakládá temporální vztah. Zatímco vektor epigonství, zakládající se na netvůřčím opakování, míří k minulosti, novátorství, byť orientované na přítomnost a budoucnost, nelze identifikovat bez ohledu na to, co bylo — samo pojmenování přece informuje o jisté kvalitativní změně, která se udála v určitém čase. Dokonce ani při určování významu literárního faktu, který je měřen intenzitou vlivu dané estetiky na následující období, se neobejdeme bez temporálních souvislostí.

Spolu se ztrátou schopnosti hodnocení literárních textů by literární věda pozbyla i schopnost výběru materiálu, který by se měl stát předmětem bádání. V důsledku toho by mohly nastat minimálně čtyři scénáře dalšího vývoje této disciplíny, přičemž první tři se zdají být o dost pravděpodobnější než ten poslední. První předpokládá situaci, v níž volbu předmětu bádání stačí motivovat pouze osobními preferencemi (schéma argumentace: „z publikací, které jsem přečetl, mě nejvíce zaujala tato, tím spíše, že mi připomíná...“), odůvodnit ohledy dočasně pragmatickými („v konkrétní situaci se mi hned z několika důvodů nejvíce vyplatilo psát právě o tom a tom auto-

rovi...“) či afirmativně zdůraznit důležitost náhody („šťastnou náhodou se mi dostala do ruky tato kniha, a tak jsem se rozhodl se s ní vypořádat...“).

Druhý scénář představuje rozmach teoretické činnosti. V důsledku přemíry potenciálních, rozptýlených předmětů výzkumu, jejichž vzájemné vztahy jsou nejasné, a vinou nedostatku kritérií, jež by umožňovala vybírat díla i témata, která si zaslouží zpracování, z jejich celkového nesčetného množství, se jako méně pracná cesta, zaručující navíc rychlejší výsledky, může zdát činnost spekulativně-postulující, vytváření modelů toho, jak by měl zkoumaný předmět vypadat a jaké potřeby naplňovat. Pokud by se ukázalo, že je nerealizuje, může být jednoduše vyřazen — jako neliterární či nevyhovující teoretickému pojetí. V takovém případě bychom měli co do činění s jiným typem hodnocení — jako vztažný bod v hodnocení literatury by nesloužily jiné literární texty, ale teorie. Změnil by se také základní úkol autora. Jeho role by spočívala nejen ve vytvoření literárního díla, ale také v jeho napsání tak, aby konečně dostihl teorii.

Třetí scénář předpokládá novou postavu na scéně — literárního čtenáře (čtoucího sice neuspořádaně, ale přece pravidelně a s nadšením), který se začal zajímat o stav literární vědy, protože se chtěl dozvědět, po které ze starších knih dostupných v knihkupectvích či knihovnách sáhnout, či, o něco ambiciózněji, toužil uspořádat si dřívější poznatky, spatřit přečtené svazky v jakémisi, byť hypotetickém, uspořádání, na pozadí o něco širším, než je horizont četby jednoho milovníka literatury. Onen čtenář — celkem obstojně obeznámený s literární tvorbou, ač trochu ztracený v jejím bohatství — nenajde bohužel žádné ukazatele a už vůbec ne mapu. Možná je sám vytvoří — pochopitelně jen pro svou potřebu — a otázku rozdílů profesionální a neprofesionální četby přejde taktickým mlčením.

A nakonec čtvrtý scénář: vymizí-li kritéria hodnocení a výběru literárních textů, začnou literární vědci, zabývající se příslušnou disciplínou, číst a bez hodnocení zpracovávat všechny knihy bez výjimky, které se aktuálně objeví, což načrtne hranici mezi profesionálním a neprofesionálním čtenářem — bude mít kvantitativní charakter. Tento scénář se mi zdá nejméně pravděpodobný, z důvodů, abych tak řekla, přirozených — ve všech oblastech života, nejen v jazyce, se projevuje tendence ekonomizovat úsilí. Tak proč by se měla vyhnout literární vědě? Proto lze předpokládat, že by se osud této disciplíny po konci historie vyvíjel jinak. Nejvytrvalejší badatelé, věřící v to, že kvantitativní rozdíly často přispívají ke vzniku značných rozdílů v kvalitě, by rychle zjistili, že kompletní četba vydávané literární produkce (i když ona kompletnost by byla měřena pouze délkou lidského života) překračuje možnosti jednotlivce. Tváří v tvář tomuto problému by literární vědci vytvořili týmy, které by si dílčí úkoly rozdělily. Snažili by se popsat vzájemné vztahy mezi přečtenými díly a obecně je utřídit. Vyučili by studenty, jimž by vysvětlili cíle své práce, poukázali na její omezení, zasvětili by je do tajemství oboru a odkázali jim nejdůležitější poznatky. Probudili by v mladých vědcích poznávací vášeň, vysvětlili jim, že poznatky nashromážděné během několika desetiletí nelze předat v průběhu několika semestrů, ale že lze z nesmírného množství problémů vyabstrahovat třídící kategorie, takzvané jednotky popisu, umožňující začínajícím badatelům základní orientaci v tom, do jaké práce je zbytečné se pouštět, protože už ji vykonal někdo jiný. Tito nástupci by také vytvořili týmy a pustili by se do řešení problémů, s nimiž se nestihli vypořádat jejich mistři. Zabývali by se studiem současných textů v souvis-





losti s texty, které popsali jejich učitelé o generaci, maximálně dvě starší. Dál by tato mladá literární historie nedohlédla, protože by se narodila v nové éře, která nastoupila po všech možných koncích a jejíž děti by se nikdy nedozvěděly, čím byla a jaký význam měla dříve v kultuře paměť. Zajímalo by mě, zda by si adepti mladé literární historie zabývající se hromaděním vědomostí sami povšimli momentu, v němž by se jejich tvrzení začala stávat historií.

O CÍLECH A FUNKCÍCH LITERÁRNÍ HISTORIE

Tyto hypotetické vize literární vědy bez historie se nám mohou stát výchozím bodem k reflexi cílů a funkcí literární historie — nemoderní, avšak stále živé a pěstované ve své klasické variantě. Literární historie zkoumá literární změny a buduje kontinuitu. Nejenže třídí, ale také sleduje historii a proměny uměleckých forem i literárních témat, čímž je připomíná a uchovává, snaží se přesněji popsat jejich vzájemné vztahy a tvořit mapy jevů pro literaturu podstatných. V tomto smyslu se jeví jako nepostradatelný mechanismus udržování paměti a identity kultury, jejíž je nezpochybnitelnou součástí. To samozřejmě neznamená, že zmiňovaná kontinuita má bezpodmínečnou a nevyvratitelnou povahu — to je určitá nutná idealizace, která umožňuje předávání poznatků, a stejně tak vyžaduje jistá doplnění jdoucí ruku v ruce s objevováním se nových děl a dříve neznámých pramenů. Pravdou je, že literárními historiíky navržené strukturalizace jsou diskutabilní a diskutované na mnoha úrovních a z mnoha důvodů.

První příklad toho je spojen s těžkostmi v zachycení toho, co je podstatou předmětu literárněhistorického bádání. Definice jednotlivých složek názvu literární historie, tedy historie a literatury, mají charakter částečný a způsoby jejich chápání povahu nezpochybnitelně historickou.

Druhá námitka vychází z připomínek samotných autorů ve stylu: „jsem proti akademickému škatulkování“, „nesouhlasím s přiřazováním svých děl ke konkrétním proudům, směřuji k obdobným -ismům“. Takové názory mají obvykle neformální charakter a jsou většinou formulovány bez zamyšlení se nad tím, že cíle literárních historiků nejsou redukovány a ani je nelze redukovat na naplnění očekávání autorů literárních textů. Paměť kultury není individuální paměť, ačkoli se skládá z událostí zapamatovaných a uchovaných konkrétními jednotlivci.

Třetí problém je spojen s nutností uvědomit si, že současnost nebývá vždy nezištná, tzn., že občas podléhá pokušení reinterpretovat minulost „ve prospěch dneška“, v krajních situacích může dojít ke znehodnocení či mytologizaci minulosti či k ideologizovaným výkladům. V tomto případě se psané dějiny literatury a jejich vliv na podobu společensky akceptované vize minulosti mohou s odstupem času stát předmětem historie recepcce. Předmětem úvah pak bude vliv axiomů a badatelských nástrojů používaných různými literárními historiíky na podobu literatury. Z tohoto hlediska se plynoucí čas začne jevit jako instance příznivá pro ověřování výzkumu i názorů, což nemusí nutně znamenat, že později navrhované přístupy se vždy ukáží být spolehlivější nežli výsledky dřívějšího bádání, ačkoli takový stav věcí je ve vědě žádoucí — je totiž dokladem narůstání poznatků, a tedy vědeckého pokroku. Bez této ideje-výzvy by vědecká práce ztratila svůj základní smysl.



Literární historie a s ní související práce třídicího a systematizačního charakteru jsou, viděno z dlouhodobější perspektivy, ukazateli pro budoucí generace badatelů. Poukazují na oblasti, které jsou již prozkoumány, usměrňují probíhající výzkum, prezentují v rámci možností konzistentní, do domácího kontextu zasazený obraz literárního dědictví minulých období, umožňují základní pochopení jejich specifické povahy, poskytují počáteční a rychlou orientaci v nich, kterou je možno později rozšiřovat.

Historicky zaměřené literární bádání umožňuje hodnocení nově vznikajících uměleckých textů. Co je důležité, „nově vznikající“ nemusí být totéž, co „inovatívni“ — z toho plyne potřeba rozhodnout, jak se věci mají v konkrétním případě. O inovaci můžeme mluvit pouze ve vztahu k něčemu, a tedy v kontextu. Čím širší kontext, tím se závěry ukazují být směrodatnější.

A co více, vědomí historičnosti umožňuje badatelům konfrontaci vlastních hodnotících kritérií s měřítky, jež uznávali jejich předchůdci, čímž se stává garantem distance od předpokladů, na nichž stojí soudobá hodnocení. Vědomí historičnosti nedovoluje zapomenout na to, že kritéria hodnocení podléhají v průběhu času změnám. Hodnocení vnitřněliterárního charakteru, orientované na rozhodování o významu změn uměleckých forem v literatuře, zabraňuje vzniku situace, v níž významy pojmů „nově vznikající“, „inovatívni“, „populární“ či „příhodný pro realizaci momentálních cílů“ začnou být chápány jako synonymní.

Literárněhistorické poznatky nemusejí být vždy užitečné, stačí, pokud se ukážou intelektuálně platné. Literární historie nicméně nemusí být totožná s didaktikou — její službou současnosti není (navzdory Ciceronovu výroku) být učitelkou života, udílet rady současníkům, ztraceným ve změti současně nebo postupně se dějících událostí. Pokud se jí stane, její přínos k sebepochopení přítomnosti ukáže svou fakultativní (závisející na čtenáři), nikoliv povinnou dimenzi. Historie literatury, jakkoli odděluje současnost od budoucnosti a minulosti, nemá povinnost realizovat a nemá ani funkci prezentistickou (orientovanou na poskytování služeb zaměřených na dosažení pragmatických cílů společnosti), či prorockou (budoucnost není předmětem výzkumu literární historie).

K jejím úkolům však patří — *per analogiam* k tomu, co bylo — uvědomit své současníky, že jejich osobní aspirace mohou být součástí procesů povahy časové, naindividuální, které nejsou totožné se snahami a intencionálně chápaným aktérským jednáním jediné skupiny či jediné generace. Literární historie může ukázat současnosti, že v minulosti nebyla současnost vždycky jedinou disponentkou vlastních významů, neboť o jejich podobě spolurozhodovaly resentimenty a traumata odkázaná předešlými generacemi. V tomto smyslu — jak říkal Goethe — má současnost díky poznání historie šanci na osvobození se od břemene minulosti, a nemusí tak už nevědomky opakovat její chyby. Není ovšem povinností literárních historiků starat se o dobrý pocit svých současníků. Badatelé dějin však mohou na jedné straně ukazovat v celé jejich závažnosti složité volby svých předchůdců, díky čemuž mají teď a tady žijící aktéři historie šanci uvědomit si pomíjivost minimálně některých svých snah a uvědomit si, že jsou zapleteny do realizace dočasných, krátkozrakých cílů. Na druhé stranu — literární historici jsou schopni odhalit v minulosti, která byla kdysi pro někoho přítomností, cíle aktualizace minulosti — ta toho nemusí nutně mnoho vysvětlovat, naopak, je schopna vyvolávat nové, mimořádně silné konflikty a spory, které se těžko řeší.



Důsledně provozovaná literární historie, zaměřená na práci s prameny, jež definují přesné pole bádání, zamýšlející se nad hranicemi literárnosti a nevyhýbající se interdisciplinární metodologické reflexi (tedy taková, která přesněji určuje povahu vztahu vlastního jazyka a nástrojů používaných k výzkumu kontextů v souvislosti s jazyky jiných oblastí) může přispívat k formování schopnosti rozlišovat situace, v nichž jde pouze o konkurenci metod, od práce na koncepcích vytvářejících reálnou příležitost k integraci poznatků.

Překlad Klára Čermochová a Olga Słowik.

LITERATURA

- Balcerzan, Edward:** Granice literatury, granice historii, granice granic. *Teksty Drugie*, 2004, č. 6, s. 11–20.
- Barthes, Roland:** *Sade, Fourier, Loyola*, přel. R. Lis. Wydawnictwo KR, Warszawa 1996.
- Barthes, Roland:** Śmierć autora, přel. Michał Paweł Markowski. *Teksty Drugie*, 1999, č. 1/2, s. 247–541.
- Barthes, Roland:** Smrt autora, přel. Tomáš Jirsa. *Aluze* 10, 2006, č. 3, s. 263–269.
- Bolecki, Włodzimierz:** Czym stała się dziś historia literatury. In: *Polowanie na postmodernistůw (w Polsce) i inne szkice*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1999, s. 350–387.
- Bolecki, Włodzimierz:** Pytania o przedmiot literaturoznawstwa. *Teksty Drugie*, 2005, č. 1/2, s. 11–21.
- Burek, Tomasz:** *Jaka historia literatury jest nam dzisiaj potrzebna?* In: *Żadnych marzeń. Szkice*. Oficyna Wydawnictwa Pokolenie, Warszawa 1989, s. 23–44 (prvotisk: Nowa, Warszawa 1979 /Zeszyty TKN/).
- Derrida, Jacques:** Struktura, znak i gra w dyskursie nauk humanistycznych, přel. Monika Adamczyk. *Pamiętnik Literacki*, 1986, č. 2, s. 251–261.
- Derrida, Jacques:** Struktura, znak a hra v diskursu věd o člověku. In: *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967–72*, přel. Miroslav Petříček. Archa, Bratislava 1993, s. 177–195.
- Chlebowski, Bronisław:** Znaczenie różnic terytorialnych, etnograficznych i związanej z nimi odrębności ekonomiczno-społecznych, politycznych i umysłowych stosunkůw dla naukowego badania dziejůw literatury polskiej [1844]. In: Henryk Markiewicz (ed.): *Teoria badań literackich w Polsce. Wypisy*, část 1. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1960, s. 46–58.
- Janion, Maria:** Jak możliwa jest historia literatury. In: *Humanistyka: poznanie i terapia*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1974, s. 198–213.
- Jarzębski, Jerzy:** *Metamorfozy kanonu*. In: *Apetyt na przemianę. Notatki o prozie współczesnej*. Znak, Kraków 1997, s. 26–33.
- Kleiner, Juliusz:** Charakter i przedmiot badań literackich, In: *Biblioteka Warszawska*, 1913, sv. 1, s. 456–475.
- Kostkiewiczowa, Teresa:** Historia literatury w przebudowie. *Teksty Drugie*, 2005, č. 1/2, s. 22–43.
- Krzyżanowski, Julian:** Na szlakach rozwoju kultury polskiej. In: *Pamiętnik Zjazdu Naukowego im. Jana Kochanowskiego w Krakowie 8 i 9 czerwca 1930*. Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1931, s. 249–263.
- Krzyżanowski, Julian:** *Neoromantyzm polski 1890–1918*. Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław 1963.
- Krzyżanowski, Julian:** *Nauka o literaturze*. Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław 1966.
- Krzyżanowski, Julian:** Barok na tle prądůw romantycznych. In: Henryk Markiewicz (ed.): *Problemy teorii literatury w Polsce*

- międzywojennej, wybór i oprac. Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław 1982, s. 7–53.
- Kwiatkowski, Jerzy:** *Dwudziestolecie międzywojenne*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.
- Markiewicz, Henryk:** Dylematy historyka literatury. *Pamiętnik Literacki* 77, 1986, č. 4, s. 5–21.
- Nycz, Richard:** O przedmiocie studiów literackich — dziś. *Teksty Drugie*, 2005, č. 1/2, s. 175–188.
- Sliwiński, Marian:** *W kręgu historii literatury i kultury*. Konrad Górski, Julian Krzyżanowski, Ignacy Chrzanowski, Tadeusz Zieliński, Czesław Miłosz, Lew Szeftow. Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Akademii Świętokrzyskiej, Piotrków Trybunalski 2001.
- Świąch, Jerzy:** *Literatura polska w latach II wojny światowej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Ulicka, Danuta:** *Literaturoznawcze dyskursy możliwe. Studia z dziejów nowoczesnej teorii literatury w Europie Środkowo-Wschodniej*. Universitas, Kraków 2007.
- Walas, Teresa:** *Czy jest możliwa inna historia literatury?* Universitas, Kraków 1993.
- Walas, Teresa:** *Historia literatury w przebudowie*. In: Małgorzata Czermińska (ed.): *Polonistyka w przebudowie: literaturoznawstwo — wiedza o języku — wiedza o kulturze — edukacja*. Universitas, Kraków 2005, s. 409–429.
- Wyka, Kazimierz:** *O potrzebie historii literatury*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1969.

